

УДК 32–055.2–057.341(100)

**Леся Іващук,**

наук. співроб. Фонду Президентів України НБУВ,

канд. іст. наук

## **ЖІНКА-ПРЕЗИДЕНТ – СВІТОВИЙ ДОСВІД, РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

У статті висвітлюються гендерні питання становлення і функціонування інституту президентства в країнах світу. Особлива увага приділяється аналізу процесів сходження і перебування жінок на вищих державних посадах, зокрема президентських, у різних країнах світу впродовж ХХ–ХХІ ст.

*Ключові слова:* президент, президентство, гендерна політика, жінка-президент.

На сьогодні спостерігається прорив у світовій гендерній політиці, жінки стають президентами, прем'єр-міністрами, міністрами в урядах. Проте, за версією рейтингу найвпливовіших жінок світу, поданої в журналі *Forbes* за 2012 р., представниці прекрасної статі, які очолюють держави, особливого впливу на долю людства не мають. У плані такої впливовості вони поступаються жінкам-підприємцям. Проте в трійку найвпливовіших жінок у 2012 р. стрімко увірвалися канцлер Німеччини Ангела Меркель (Angela Merkel), яка отримала титул «найвпливовішої» ушосте, держсекретар США Хілларі Клінтон (Hillary Clinton) і президент Бразилії Ділма Руссефф (Dilma Rousseff). Президент Аргентини Крістіна Фернандес де Кіршнер (Cristina Fernandez de Kirchner) – 16 сходинка. Королева Великої Британії Єлизавета II опинилася лише на 26-й сходинці, прем'єр-міністр Австралії Джулія Гіллард (Julia Gillard) – на 27-й, прем'єр-міністр Таїланду – Йінглюк Шинаватра (Yingluck Shinawatra) – на 30-й сходинці рейтингу. На 71-й і 81-й сходинках – президент Малаві Джойс Банда (Joyce Banda) і міністр фінансів Нігерії Нгозі Оконджо-Івеала (Ngozi Okonjo-Iweala). Сходинки 82-гу та 92-гу займають президент Ліберії Еллен Джонсон-Серліф (Ellen Johnson Sirleaf) і міністр зовнішньої торгівлі Об'єднаних Арабських Еміратів Шейха Лубна Аль-Касімі (Sheikha Lubna Al Qasimi) відповідно. Представниці Росії та України взагалі не потрапили до цього списку [45].

На сьогодні існує шість жінок-президентів. Президент Аргентини Крістіна Фернандес де Кіршнер, президент Литви Даляя Грибаускайте,

президент Ліберії Елен Джонсон-Серліф, президент Швейцарії Евелін Відмер-Шлумпф, президент Малаві Джойс Банда, а також президент Бразилії Ділма Русефф.

Що ж відбувається в Україні? За всю історію президентських виборів, а їх було вже чотири, з майже чотирьох десятків претендентів на цей високий державний пост претендували лише чотири жінки. Відомо, що тільки одна з них – экс-прем'єр-міністр Ю. Тимошенко – вийшла в другий тур.

На наших очах відбувається прорив жінок у сферу політичного представництва в країнах «старої» демократії – це ознака легітимізації, принципової згоди суспільства на нові ролі жінок, у тому числі й на їх участь у політиці. Але подібний процес відбувається і в країнах, де демократичні процедури або тільки затверджуються, або імітуються. Саме тому актуальність статті полягає в запозиченні зарубіжного досвіду й трансформуванні його в українському суспільстві для приходу жінок на вищі державні посади в перспективі.

Мета дослідження – проаналізувати процес сходження і перебування жінок на вищих державних посадах, зокрема президентських, у різних країнах світу впродовж ХХ–ХХІ ст.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання. По-перше, проаналізувати особливості приходу жінок-президентів до влади. По-друге, порівняти законодавчі повноваження, які мали жінки-президенти різних країн. По-третє, показати найбільші досягнення жінок-президентів, а також проблеми, які виникали під час їх перебування на вищій державній посаді.

Висвітлення цього питання ми розпочинаємо по регіонах: Європа, Латинська Америка, Азія та Африка. Це послідовність груп зумовлена такими чинниками. Спочатку ми розглянемо Європу й Латинську Америку, тому що у Європі було обрано першу жінку-президента, а в Латинській Америці було найбільше жінок-президентів. Під час висвітлення приходу жінок на вищу державну посаду з'ясуємо об'єктивні й суб'єктивні причини, які дали їм змогу стати президентами.

Демократичне суспільство Європи досягло найбільших успіхів у подоланні гендерної нерівності, проте в більшості європейських країн влада президента обмежена й має представницький характер.

Першою жінкою-президентом, яку було обрано на прямих виборах стала представниця Ісландії, країни з президентською формою управління. Вігдіс Фіннбогатотір (1980–1996), хоча й не готувалася до політичної кар'єри (вивчала французьку мову й літературу в університетах Гренобля

і Сорбонни в Парижі, історію театру в Університеті Копенгагена [37]), уперше була обрана президентом у 1980 р. і залишалася на цій посаді чотири терміни, відмовившись у 1996 р. від участі в чергових виборах.

Першою жінкою-президентом Мальти стала Агата Барбара (1982–1987), яка за професією була педагогом. Унікальність її політичної кар'єри полягає в тому, що вона як жінка першою займала «чоловічі» посади. З 1947 р. – член Виконкому Лейбористської партії Мальти, голова її жіночої секції, перша жінка-депутат палати представників Мальти. Агата Барбара стала першою мальтійською жінкою-міністром. У 1955–1958 рр. – міністр освіти Мальти; у 1971–1974 рр. – міністр освіти й культури; у 1978–1981 рр. – міністр праці, соціального забезпечення та культури. Її політична діяльність відзначається проведенням реформи освіти в країні та активною боротьбою за незалежність Мальти [39].

Першою жінкою-президентом Ірландії стала Мері Тереза Уїнфред Робінсон (1990–1997), яка балотувалася від Лейбористської партії. У 1969–1989 рр. вона була незалежним сенатором, у 1973–1989 рр. – член Об'єднаного парламентського комітету Ірландії по вторинному законодавству Європейського співтовариства, 1977–1987 рр. – голова підкомітету парламенту із соціальних питань і 1987–1989 рр. – голова підкомітету парламенту з правових питань. У 1973–1990 рр. – президент Ірландської асоціації самотніх батьків. М. Робінсон була найактивнішим президентом Ірландії і стала першою главою держави, що здійснив офіційний візит до Великобританії. Протягом своєї політичної кар'єри в ролі президента М. Робінсон боролася за легалізацію протизаплідних засобів, а також за лікування сексуальних меншин [41]. У 1997 р. вона не прагнула переобрання, хоча її рейтинг популярності досяг нечуваних 93 %, замість цього вона прийняла запрошення на посаду Верховного комісара ООН з прав людини. У 2004 р. М. Робінсон за діяльність у сфері просування прав людини була удостоєна нагороди «Посол совісті», яка вручається неурядовою організацією «Міжнародна амністія» [20].

Після дострокової відставки М. Робінсон з посади президента з 12 вересня по 10 листопада 1997 р. було створено президентську комісію до обрання нового президента. Наступницею М. Робінсон Мері Патрицію Мак-Еліс (Макеліс) було обрано 11 листопада 1997 р. від партії «Фіанна Файл». До цього вона була професором Дублінського університету. У 2004 р. її було переобрано на другий термін за відсутності опонентів. М. Макеліс була великою прихильницею об'єднання Ірландії. Вона перший керівник за всю історію держави, яка народилася, виросла й проживає в Північній Ірландії (Великобританія). Характеризуючи

президентську діяльність М. Макеліс, ірландські політичні оглядачі стверджують, що Ірландія повернулася обличчям до консерватизму й президент – її виразник [19]. 27 жовтня 2011 р. під час президентських виборів переміг 70-річний лейборист, экс-міністр культури й письменник Майкл Хіггінс.

Ось де не може з'явитися «культ президента» як символ виконавчої влади, так це у Швейцарії. Вища виконавча влада здійснюється Федеральною радою (урядом), що складається із семи членів – федеральних радників, які обираються і потім затверджуються на чотири роки на спільному засіданні рад Федеральних зборів. Усі семеро радників рівні в правах і приймають рішення на колегіальній основі. Кожен федеральний радник керує одним із семи федеральних департаментів – міністерством. Вони представляють чотири найбільші партії швейцарського парламенту: два радикали, два демократа-християнина, два соціалісти та один аграрійцентрист.

У Федеральній раді головує президент Конфедерації. Він має віце-президента. Президент і віце-президент призначаються Федеральними зборами з членів Федеральної ради (бундесрат) на один рік. На наступний рік вони не мають права бути обраними. І потрібно заслужити переобрання на другий термін, щоб кожен із семи одного разу опинився на чолі столу. Бо цим, власне, і вичерпуються всі президентські привілеї: рік він сидить на чолі столу, за яким усі семеро рівні [36]. 1 січня 1999 р. Швейцарія стала однією з перших країн світу з президентом-жінкою Рут Дрейфус за національністю єврейкою. У 1993 р. Рут Дрейфус було обрано до Федеральної ради міністром внутрішніх справ. А з 2000 р., після закінчення терміну перебування на посаді президента, вона знову зайняла посаду міністра внутрішніх справ [12].

У 2007 р. Федеральною радою було обрано Мішлін Кальмі-Ре (Рей), яка була віце-президентом й очолювала в уряді департамент іноземних справ [22]. У своїх переконаннях М. Кальмі-Ре відстоювала необхідність більшої соціальної орієнтованості фінансової політики. Зокрема, вона заявила, що профіцит, який, за прогнозами економістів, повинен був мати місце в бюджеті країни на 2009 р., давав можливість підвищити соціальні виплати населенню [10]. Нині це швейцарський політик, яка очолює зовнішньополітичне відомство Швейцарії, а також є головою Комітету міністрів Ради Європи [1].

У 2010 р. новим президентом Швейцарії стала Доріс Лойтхард. У 2009 р. Д. Лойтхард, яка очолювала міністерство економіки країни, займала посаду віце-президента Швейцарії [21]. На думку Д. Лойтхард,

абсолютними пріоритетами для Швейцарії в міжнародній політичній області є, по-перше, життя у злагоді з безпосередніми сусідами, а по-друге, гарне взаєморозуміння і співробітництво з іншими країнами Європи і світу [13].

У 2011 р. Евелін Відмер-Шлумпф обрано новим президентом Швейцарії. Крім президентських обов'язків, вона продовжить очолювати Федеральний департамент (міністерство) фінансів. Місце в уряді М. Кальмі-Рей, яка заявила про те, що піде з політики, зайняв Ален Берсе. Як і М. Кальмі-Рей, він представляє Соціал-демократичну партію. Таким чином, з 1 січня 2012 р. кількість жінок в уряді Швейцарії перестала перевищувати кількість чоловіків. На сьогодні це співвідношення становить чотири до трьох. Усі ж інші члени уряду, крім М. Кальмі-Рей, зберегли свої пости [8].

17 червня 1999 р. В. Віке-Фрейберга вступила на посаду президента Латвійської Республіки, не зважаючи на те, що вона була лише запасним кандидатом соціал-демократів. Вона відмовилася заради цього від канадського громадянства. 20 червня 2003 р. її було переобрано президентом Латвійської Республіки, тому що вона була єдиним висунутим кандидатом.

В. Віке-Фрейберга досить цікава особистість, особливо якщо звернути увагу на той факт, що більшу частину свого життя вона прожила за межами своєї рідної країни в Німеччині й Канаді. Також В. Віке-Фрейберга належить до небагатьох жінок-президентів, які мають не економічну й не юридичну освіту. Вона одержала докторський ступінь у галузі експериментальної психології в університеті Макгілла в Канаді. В. Віке-Фрейберга показала себе вкрай жорстким проамериканським політиком. За її президентства у 2004 р. Латвія вступила в ЄС і НАТО, направила свій військовий контингент до Іраку. Виступає за засудження злочинів радянського комуністичного режиму. Стала єдиним президентом з країн Балтії, який приїхав до Москви на святкування 60-річчя Перемоги 9 травня 2005 р., при цьому залишаючись націоналісткою [24]. 15 вересня 2006 р. кандидатура В. Віке-Фрейберги була офіційно висунута трьома балтійськими країнами (Латвією, Литвою, Естонією) на посаду Генерального секретаря ООН. 5 жовтня В. Віке-Фрейберга відкликала свою кандидатуру [33]. Після президентства у 2007 р. разом із чоловіком заснувала консалтингову компанію VVF Consulting, яка у 2008 р. виграла оголошений Лієпайською думою конкурс на проведення аналізу політики розвитку Лієпаї. Аналіз, проведений VVF Consulting, став основою досить гучного скандалу в латвійських ЗМІ [14].

У період 2006–2012 рр. президентом Фінляндії була Тар'я Халонен. Одночасно з її вступом на посаду президента 1 березня 2000 р. Фінляндія одержала нову Конституцію. Її головна особливість полягає в посиленні ролі парламенту, у наближенні до стандартів тих країн Європейського Союзу, у яких діє парламентська модель правління при відносно слабкій ролі президентського інституту [25]. Це означає, що Т. Халонен володіла меншими повноваженнями порівняно з її попередниками. Навіть у сфері, яка збережена за президентом і в якій насамперед розкрилися її дані як державного діяча – зовнішній політиці, президенту відтоді було наказано діяти «у співпраці з урядом» і з урахуванням прерогатив парламенту [28].

На президентських виборах у Литві 17 травня 2009 р. єврокомісар Д. Грибаускайте отримала незаперечну перемогу. За даними Головної виборчої комісії, вона набрала 69,05% голосів. Це другий випадок в історії Литви, коли президента країни було вибрано вже в першому турі голосування, а також максимальний показник у Литві за всі вибори після розпаду СРСР [5]. За словами литовських політологів, які критикували її, Д. Грибаускайте переслідує тільки мету підвищення свого політичного рейтингу. У своїй передвиборній кампанії Д. Грибаускайте обіцяла навести лад у судовій системі, зробити її більш прозорою, була проти монополії в бізнесі, але справа зупинилася на рівні політичних гасел [32]. Проте ці проблеми настільки серйозні, що потребують більш ґрунтовного вивчення, тож час покаже.

У більшості країн Латинської Америки проблема гендерної рівності перебуває в центрі уваги суспільства і влади. Практично всюди представниці прекрасної статі відіграють значну роль у великій політиці, активно балотуючись на найвищі посади. Президентський інститут «грає першу скрипку» в політичному житті цих країн. У Латинській Америці, по суті, найбільше жінок-президентів.

Аргентину досі не полишають спогади про культ Евіти (Еви) Дуарте де Перон, другої дружини Х. Перона, президента Аргентини. Ця легендарна жінка померла в 33 роки внаслідок тяжкої хвороби. Третя дружина Х. Перона, Ізабель Марія Естела Мартінес де Перон, після смерті свого чоловіка стала першою у світі жінкою-президентом, оскільки була віце-президентом. Вона очолювала країну в 1974–1976 рр., але її було усунуто внаслідок військового перевороту.

Якщо провести паралель із сучасністю, то на виборах 28 жовтня 2007 р. перемогу одержала Крістіна Фернандес де Кіршнер, змінивши на цій посаді свого чоловіка Нестора Кіршнера. До перемоги на виборах

К. Кіршнер була сенатором від провінції Буенос-Айрес і чотири рази обиралась у парламент Аргентини. Величезна популярність у країні давала Н. Кіршнеру всі шанси знову перемогти на виборах 2007 р. Але він пішов на незвичний крок: запропонував кандидатом у президенти свою дружину. На думку політологів, якби не раптова смерть Н. Кіршнера, завдяки цій перемозі політичний союз Кіршнерів вигравав для себе додатковий час для реалізації своєї політики [16]. Проте політична кар'єра Крістіни де Кіршнер розпочалася задовго до того, як її чоловік став президентом. Вони познайомились у студентські роки, разом входили до складу організації Хустисіалістської (пероністської) партії. Після весілля переїхали на батьківщину чоловіка, у віддалену провінцію Санта-Круз. На час обрання президентом вона вже була сенатором, у парламенті зарекомендувала себе послідовним борцем за права людини й рівноправність жінок. Без її участі не приймалося практично жодне значуще рішення уряду. К. Кіршнер навіть мала свій власний кабінет у Рожевому домі.

Президент Аргентини, перебуваючи при владі вже другий термін, викликала цього літа скандал, коли схвалила рекламу олімпійської збірної Аргентини, у якій ставилися під сумнів права Великобританії на Фолклендські острови. Напруження у відносинах між країною-господаркою Олімпійських ігор та Аргентиною зростало з 13 червня, дати 30-ї річниці Фолклендської війни, коли К. де Кіршнер знову заявила про претензії своєї країни на ці острови. За час правління К. де Кіршнер відбувся швидкий підйом економіки: ВВП зріс на 37 % порівняно з 2007 р., пенсії і допомоги на дітей збільшилися, а відсоток бідних людей у суспільстві постійно знижується [6].

У Нікарагуа Опозиційний національний союз (ОНС), який виступив проти правлячої партії сандиністів, коаліція з 14 партій, яку підтримували США, здобув перемогу на виборах, отримавши 55 % голосів. Лідер ОНС Віолета Барріос де Чаморро приступила до виконання обов'язків президента 25 квітня 1990 р. В. Чаморро народилася в заможній родині, одержала освіту в США. Після смерті свого чоловіка, Педро Хоакіма Чаморро Карденала, редактора газети «Ла Пренса», вона очолила це видання. Під час свого правління В. Чаморро скасувала ряд наказів попередньої правлячої партії сандиністів. Деякі державні підприємства було приватизовано, цензуру було відмінено, чисельність армії було скорочено. Водночас вона зберегла ряд сандиністів в уряді й намагалася примирити різні політичні угруповання країни. Було заборонено балотуватися на другий термін, вона йде з політики після закінчення її терміну в січні 1997 р. [44].

Дж. Джаган із Гайани, як і «Ізабеліта» Мартінес і К. де Кіршнер, теж була першою дамою до того, як зайняти посаду президента Гайани. Вона, як і її чоловік Ч. Джаган, була прем'єр-міністром, а також членом парламенту, міністром охорони здоров'я та праці й міністром внутрішніх справ. У жовтні 1992 р. на виборах перемогла Народно-прогресивна партія, лідер якої, Ч. Джаган, став президентом. Після його смерті, 19 грудня 1997 р. президентом держави обрано його вдову Джанет Розалі Джаган. У серпні 1999 р. вона оголосила про свою відставку за станом здоров'я після перенесеного серцевого нападу [18]. За час свого правління Дж. Джаган зуміла позбутися комуністичних ідеалів і стала поміркованим реформатором. Саме Дж. Джаган була першою жінкою-президентом, обраною в результаті демократичних виборів у Південній Америці [11]. Символами міжнародного визнання Дж. Джаган стали золота медаль Ганді за відстоювання миру й демократії і медаль ЮНЕСКО борця за права жінок. У Гайані її визнано, по суті всенародно, «Матір'ю нації» [38].

2 травня 1999 р. у результаті загальних виборів у Панамі Мірейя Еліза Москосо Родрігес стала першою жінкою-президентом країни, вступивши на посаду 1 вересня 1999 р. Удова тричі президента Панами Арнульфо Аріаса після його смерті очолила Арнульфістську партію, набравши 44 % голосів виборців на виборах. Вона перемогла завдяки кампанії зі зменшення бідності, підвищення рівня освіти та уповільнення процесу приватизації в країні. Її термін почався з величезної популярності та надій на зміни. Проте її президентство пов'язане з корупційними скандалами [11]. Її популярність наприкінці перебування при владі була найнижчою серед панамських президентів. М. Москосо брала участь у наступних виборах (1994) і потерпіла поразку від Ернесто Перес Бальдареса (Демократична революційна партія).

Ще одна країна Латинської Америки, яку також очолювала жінка, – це Чилі. Вероніка Мішель Бачелет Херіа балотувалася від Соціалістичної партії Чилі та отримала перемогу (11 березня 2006 – 11 березня 2010), ставши, таким чином, четвертою жінкою-президентом у Латинській Америці після аргентинського президента Марії Естели Мартінес де Перон, нікарагуанського президента Віолетти Чаморро та президента Панами Мірейї Москосо. Вона народилася в сім'ї генерала ВПС Чилі А. Бачелета. У 2000 р. М. Бачелет призначено міністром охорони здоров'я країни, а у 2002 р. – міністром оборони. Таким чином, вона стала першою жінкою в Латинській Америці, яка займала таку посаду [46]. Це стало своєрідною сенсацією для країни, яка порівняно недавно звільнилася від 17-річної військової диктатури. Хоча М. Бачелет від



Соціалістичної партії, нею був зібраний дуже помірний уряд. Наприкінці її президентського терміну стабільне економічне зростання давало змогу чилійській владі одночасно стримувати бюджет від надмірних затрат і при цьому вести тонку соціальну політику.

Лаура Чинчилла Міранда була висунута правлячою партією «Національне визволення» і в першому ж турі президентських виборів Коста-Ріки легко перемогла п'ятьох своїх суперників-чоловіків, приступивши до своїх обов'язків 8 травня 2010 р. Політичну кар'єру вона розпочала на початку 90-х років ХХ ст., працюючи консультантом у різних міжнародних юридичних організаціях. Л. Чинчилла фахівець із судового права, за реформи якого вона й боролась, а також за реформу сектору державної безпеки. Л. Чинчилла являлась учасником різних міжнародних програм, у тому числі й ООН. У 1994–1996 рр. Лаура Чинчилла займала посаду заступника міністра громадської безпеки, у 1996–1998 рр. – посаду міністра громадської безпеки. За попередньої адміністрації Оскара Аріаса Л. Чинчилла займала посаду одного з двох віце-президентів, а також була міністром юстиції. Однією з ініціатив Л. Чинчилли на новій посаді глави країни стала пропозиція про введення для жінок трьох вихідних днів на тиждень, замість існуючих двох. Крім того, саме вона, перебуваючи на посаді міністра, дозволила жінкам працювати в правоохоронних органах [15].

Ділма Русефф – 11-та жінка, яка зайняла посаду президента в країнах Латинської Америки за всю їх історію, і перша в історії Бразилії. Проте є одна дуже цікава деталь. Д. Русефф лише шоста обрана, а не призначена на цю посаду на відміну від більшості своїх колег жінок-президентів. Вона, на відміну від Віолетти Чаморро, яка недавно очолювала Нікарагуа, від Мірей Москосо, яка очолювала Панаму, і навіть від Крістіни Фернандес де Кіршнер, яка нині є президентом Аргентини, прийшла до влади виборчим шляхом, а не шляхом успадкування з рук впливового чоловіка. І в цьому вона схожа на Мішель Бачелет, яка з честю завершила свій президентський термін у Чилі. 1 листопада 2010 р. на президентських виборах Бразилії впевнену перемогу одержала представниця правлячої Бразильської партії трудящих Ділма Русефф. У 2005 р. вона стала головою адміністрації президента Луїс да Сільва, де працювала до початку виборчої кампанії 2010 р. Виборча платформа Д. Русефф базується на продовженні курсу попереднього президента, при якому Бразилія досягла значних успіхів в економіці і соціальній політиці. Крім того, Д. Русефф висловила за підтримку свободи преси і віросповідання, обіцяла докласти максимум зусиль у боротьбі з традиційними для

Бразилії проблемами міської злочинності і наркотрафіку, реформувати системи охорони здоров'я та початкової освіти [7].

За два роки «жіночого» керування країна зміцнила свої позиції, успішно протистоячи натиску нової хвилі кризи. Д. Русефф ініціювала запуск відразу двох амбітних програм для пожвавлення темпів економічного зростання і боротьби з бідністю. Президент Бразилії наголошує, що її першочерговим завданням залишається максимальне нарощування середнього класу в країні, «конкурентного і високоосвіченого». До виборів 2014 р. Д. Русефф може готуватися спокійно: її діяльність на посту глави держави, згідно з останніми опитуваннями, схвалюють 77 % жителів країни. [6].

Особливістю країн Азії є поєднання давніх традицій монархії та демократичного устрою. Поки що більшість азійських жінок-президентів балотувалися на президентську посаду після своїх чоловіків або діставали «спадщину» від тих же чоловіків чи продовжували родинну справу. Ось як, наприклад, Марія Корасон Кохуангко-Акіно – перша жінка-президент в Азії (не беручи до уваги Сун Цинлін, яка була заступником голови КНР). Після загибелі чоловіка – журналіста, політичного діяча, сенатора й претендента на президентський пост – М. Корасон очолила опозицію проти тодішнього президента Філіппін Фердинанда Маркоса та одержала перемогу на виборах (1986–1992). У Філіппінах реальна влада належить сімейно-клановій верхівці у складі приблизно 400 найбільших сімей. Ось чому М. Корасон, яка належала до двох сильних кланів, після загибелі свого чоловіка вважала за свій обов'язок балотуватися на посаду президента, хоча до цього вона була домогосподаркою і виховувала п'ятьох дітей. Філіппіни двічі очолювали жінки. Удруге влада дісталася Глорії Макапагал-Арройо (2001–2010), їй у цьому допомагала Корасон Акіно. До речі, Г. Макапагал-Арройо – донька колишнього президента Філіппін Діосдадо Макапагала. Вона є першою в історії країни жінкою віце-президентом (1998–2001).

Єдиний син Марії Корасон і Бенінго Акіно-молодшого Бенігно Симеон «Нойной» Кохуанко Акіно III як кандидат від Ліберальної партії одержав більшість голосів виборців під час виборів президента країни, які відбулися 10 травня 2010 р. [3].

У Шрі-Ланці на президентських виборах перемогу одержала Чандрика Бандаранаїке Кумаратунга (1994–2005) від заснованої нею та її чоловіком Віджайєм Кумаратунгом Народної партії Шрі-Ланки. Вона виросла в сім'ї політиків. Зокрема, її батько Соломон Бандаранаїке, засновник Партії свободи Шрі-Ланки та прем'єр-міністр у 1956–1959 рр., його було

застрелено, а також мати Сірівамо Бандаранаїке, якій дісталась у спадок посада разом з місцем лідера партії. Сірівамо стала першою у світі жінкою прем'єр-міністром (1960–1965, 1970–1977 і 1994–2000). Утретє вона стала прем'єр-міністром у період, коли президентом Шрі-Ланки була її донька [43].

Продовжила родинну справу президент Індонезії Діа Пермата Мегаваті Сетіаваті Сукарнопутрі, яка обіймала цю посаду з 23 липня 2001 р. по 20 жовтня 2004 р. після усунення від влади попереднього президента Абдурахмана Вахіда, при якому була віце-президентом. Її мати була одна з дев'яти дружин Ахмеда Сукарно, першого президента Індонезії, який оголосив про незалежність країни в 1945 р. Мегаваті Сукарнопутрі – перший президент Індонезії, який народився після одержання країною незалежності [34]. Вона балотувалася на наступний термін, проте програла в другому турі виборів Сусіло Бамбангу Юдойоно [17].

19 липня 2007 р. Пратібху Деві Сінгх Патіл було обрано на посаду президента Індії колегією виборців, яка складалась із депутатів федерального парламенту та асамблей штатів. 25 липня 2007 р. вона офіційно вступила на посаду глави держави й стала першою жінкою-президентом в історії країни. Пратібха Патіл (їй 72 роки) пересіла в президентське крісло з посади губернатора штату Раджастхан, набравши більше двох третин від загальної кількості голосів виборців, обійшовши свого суперника – віце-президента Бхайрона Сінгха Шекхавата. У президенти Пратібху Патіл висунули правлячий Об'єднаний прогресивний альянс, який підтримують ліві партії. Її перемога багато в чому виявилася можливою завдяки підтримці іншої жінки-політика – Соні Ганді, удови колишнього прем'єра країни Раджива Ганді, яка очолює найбільшу політичну партію «Індійський національний конгрес». Дружба із сім'єю Ганді завжди допомагала Пратібхі Патіл у політичній кар'єрі. З 1962 р. впродовж понад 20 років вона обиралася до законодавчих зборів її рідного штату Махараштра від Індійського національного конгресу. Потім обіймала ряд міністерських посад у регіональному уряді й була головою відділення конгресу в Махараштра. У 2004 р. отримала призначення на пост губернатора штату Раджастхан [4].

В Індії посада президента багато в чому церемоніальна, ним не виконуються політичні функції, проте в разі серйозної кризи або війни саме президент наділяється надзвичайними повноваженнями і є верховним головнокомандувачем. Прийшовши до влади, колишня підприємець, адвокат і міністр насамперед пообіцяла подолати безробіття. Утім, політичні супротивники Патіл сумніваються в її здібностях. Вони

нагадують, що 72-річна жінка з касти кшатріїв (воїнів) не є сильною в господарських справах. У банку, який вона свого часу очолювала, за порушення відкликали ліцензію; її цукрова фабрика «Муктабай Сахакарі Саххар Каркхана» збанкрутіла [30].

Під час президентства Прагібхи Патіл траплялися різні суперечності. Під час свого перебування на посту президента Патіл замінила смертні вироки 35 заявників на життя, рекорд – серед них особи, засуджені за масові вбивства, викрадення, згвалтування і вбивства дітей. Президентська адміністрація, однак, аргументувала це тим, що президент помилював заявників після належного розгляду та вивчення радою Міністерства внутрішніх справ [42].

Якщо ж говорити про Африку, то, незважаючи на ще слаборозвинуту демократію, а тим більше гендерну політику, жінки теж займають вищі державні посади. Першою жінкою-президентом і поки що єдиною, яку було обрано (а не призначено як Рут Перрі) на африканському континенті, є Еллен Джонсон-Серліф. 16 січня 2006 р. вона розпочала виконувати повноваження глави Ліберії. Банківський економіст за освітою, Джонсон-Серліф у 1980–1985 рр. була міністром фінансів Ліберії. За вольовий характер її називають «залізною леді». 16 січня 2007 р. у своєму виступі з нагоди перших роковин її діяльності на посаді президента країни Елен Джонсон-Серліф зазначила, що основними досягненнями її уряду є відновлення миру, зростання державних доходів, часткове відновлення системи охорони здоров'я, збільшення набору до шкіл, а також відновлення енергопостачання і роботи водогону в деяких районах столиці країни Монровії [35].

Еллен Джонсон-Серліф разом з двома іншими жінками – активісткою з Ліберії Леймою Гбові та еменською правозахисницею Таваккул Карман – стала лауреаткою Нобелівської премії миру в 2011 р. за «ненасильницьку боротьбу за безпеку жінок і за їх право на повноцінну участь у миротворчій роботі». Президент Ліберії назвала присудження їй премії визнанням її багаторічної боротьби і висловила надію на те, що ця нагорода стане джерелом натхнення для багатьох жінок Ліберії і всієї Африки. Після нагородження Нобелівською премією миру Е. Джонсон-Серліф в Ліберії розпочалися президентські вибори, у яких вона з успіхом перемогла й заступила на другий термін свого президентства [2].

У квітні 2012 р. Джойс Банда неочікувано стала першою малавійською жінкою-президентом після смерті президента Бінгу Ва Мутаріка. Новообраний президент Дж. Банда заявила про намір продати президентський літак і парк із 60 лимузинів Mercedes, а отримані кошти витратити на допомогу малозабезпеченим. Вона пояснила, що буде щаслива

«розвантажити» президентські пільги. З тих пір вона звільнила членів «старої гвардії» в кабінеті і службах безпеки, повернула старий прапор Малаві й пообіцяла зняти заборону на гомосексуалізм, яка діє в цій країні. Утім, президенту африканської країни довелося прислухатися до поради Міжнародного валютного фонду й розпочати девальвацію національної валюти республіки. Таким чином, уряд країни зробив спробу поліпшити відносини з міжнародними фінансовими інститутами й країнами-донорами. Ці дії викликали паніку й різке підвищення цін на продукти й паливо. Утім, Дж. Банда домоглася потрібного їй результату: країні ЄС пообіцяли надати Малаві фінансову допомогу [6].

Жінки-президенти по-різному приходили до влади. Нерідко їм доводилося виконувати роль свого роду «рятівника нації», стаючи главою держави в надзвичайних обставинах.

Так, колишню голову палати депутатів болівійку Лідію Гейлер Техада національний парламент призначив 16 березня 1979 р. президентом Болівії після того, як військові, які правили країною, були змушені здати свої повноваження. Проте 18 липня 1980 р. генерали-путчисти знову організували переворот й усунули її від влади. Л. Техада покинула країну й тільки під час президентства індійця аймаера Ево Моралеса змогла вільно поселитися в Ла-Пасі. Менше року перебувала в президентському палаці в Порт-о-Пренсі й Ерта Паскаль-Труой (Труїльо), яка стала президентом Гаїті за більш дивних обставин. Вона була членом Верховного суду, коли військові, які захопили владу шляхом перевороту, посадили її в березні 1990 р. в президентське крісло, доручивши їй провести вибори. Виконавши цю місію і передавши владу після виборів президента Жана-Бертрана Арістіда, Ерта Паскаль-Труой пішла у відставку [18].

Кармен Переяра, як голова Національної асамблеї народної влади, була в. о. президента Гвінеї-Бісау в період з 14 по 16 травня 1984 р., до введення нової конституції. У 1981–1983 рр. К. Перейра була міністром охорони здоров'я і соціальних справ Гвінеї-Бісау, у 1990–1991 рр. – державний міністр із соціальних питань [40].

Росалія Артеаге (Артеага) Серрано була президентом Еквадору лише два дні і дві ночі, у лютому 1996 р., коли в цій країні боролися за владу одразу три президенти. Її було усунено альянсом військових і парламенту, вона залишила свою посаду віце-президента і виїхала до Бразилії [11].

У Сербії 30 грудня 2002 р. на посаду тимчасового президента країни було призначено голову Скупщини (сербського парламенту) Наташу Мітіч. Передбачалося, що вона виконуватиме свої обов'язки до 11 березня 2003 р. – дати президентських виборів у Сербії [23]. Проте вибори тричі

зривалися через низьку явку виборців, її змінили Драган Маршичанин, Воїслав Михайлович і Предраг Маркович. Нарешті після відміни парламентом обов'язкового 50-відсоткового порогу явки виборців на президентських виборах, 27 червня 2004 р. у другому турі виборів Борис Тадич був обраний новим президентом Сербії [31].

У Грузії після Оксамитової революції зміна влади відбулася мирним шляхом, частина силових структур перейшла на сторону опозиції. 23 листопада 2003 р. президент Едуард Шеварднадзе пішов у відставку, виконувати обов'язки президента у віці 39 років стала спікер грузинського парламенту Ніно Бурджанадзе [26]. 4 січня 2004 р. М. Саакашвілі обрано президентом [29].

Рут Перрі в 1996–1997 рр. була тимчасовим президентом Ліберії. Перша жінка-глава виконавчої влади в Африці й перша чорношкіра жінка-президент у світі. Тимчасовим президентом вона стала не за своєю волею. Коли закінчилася громадянська війна, потрібно було знайти авторитетного політика, який влаштував би всіх кандидатів у президенти на майбутніх виборах. В авторитеті Р. Перрі сумніватися не доводилося. Ставши президентом, вона відмовилася переїхати до президентського палацу й продовжувала жити у своєму бунгало недалеко від столиці. На початку 1997 р. в Ліберії відбулися перші за багато років вибори, і Р. Перрі передала владу новому президентові [9].

У Киргизстані 7 квітня 2010 р. масові виступи опозиції завершилися революцією, прем'єр-міністр Киргизстану Д. Усенов написав заяву про відставку свого уряду. Президент країни К. Бакієв утік на літаку до Казахстану. У Бішкеку було сформовано уряд народної довіри на чолі з колишнім міністром закордонних справ, лідером парламентської фракції опозиційної Соціал-демократичної партії Киргизії Р. Отунбаєвою, яку було проголошено президентом Киргизії перехідного періоду 19 травня 2010 р. спеціальним декретом Тимчасового уряду країни. Згідно з цим декретом термін повноважень президента Киргизії перехідного періоду встановлено до 31 грудня 2011 р. За результатами референдуму, проведеного 27 червня 2010 р., 90 % населення країни підтримало нову редакцію Конституції, і Р. Отунбаєву було обрано президентом й приведено до присяги 3 липня 2010 р. Відповідно до нової Конституції, Киргизія повинна була перетворитися на парламентську республіку. Слід зазначити, що Р. Отунбаєва стала першою жінкою-президентом в історії СНД, а також держав Центральної Азії [27].

Жінки були президентами чи в. о. президента таких країн (перераховано в алфавітному порядку): Аргентина, Болівія, Гаїті, Гайана,

Гвінея-Бісау, Грузія, Еквадор, Індонезія, Ірландія, Ісландія, Латвія, Мальта, Нікарагуа, Панама, Чилі, Філіппіни, Швейцарія, Шрі-Ланка.

Отже, сходження жінок на президентські посади відбувалося внаслідок як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. У першому випадку це ставало можливим, коли вони перебували на посаді віце-президента і, згідно із законом, автоматично займали вищу державну посаду внаслідок неспроможності діючих президентів виконувати свої повноваження. Таке явище було рідкісне у світовій практиці. Більш поширеним для країн Європи, Азії і Латинської Америки було призначення жінок тимчасово в. о. президента в період політичних криз, перекладаючи на них головну відповідальність за подальшу долю країни. За таких обставин жінки виступали як компромісні кандидатури для ворогуючих політичних сил. Таке явище найбільш притаманне для країн Латинської Америки, де три представниці жіночої статі, які займали там президентські посади, не були обрані всенародно, а призначалися рішенням вищих державних органів.

У другому випадку жінка ставала лідером держави завдяки авторитету родичів або її чоловіка-президента чи приналежності до одного з правлячих у країні політичних кланів.

Перебування жінки на посаді президента ніяким чином не збільшувало й не розширювало її конституційних повноважень і визначалося насамперед формою державного правління, а також особливостями конституції країни. Так, жінки-президенти Європи, на відміну від латиноамериканських, азійських і африканських, традиційно мають обмежені конституційні повноваження, що здебільшого зводяться до представницьких функцій.

Найбільшими досягненнями жінок-президентів є їх переобрання на другий і третій терміни президентства. Найбільшими ж недоліками є падіння їхньої популярності та звинувачення в корупції в період їхнього правління.

### **Список використаних джерел**

1. Бужев С. С чем прилетит Лукашенко из Швейцарии – с «Луча» надеждой или дыркой от сыра? [Электронный ресурс] / Сергей Бужев // МБІ. – 2010. – 4 февр. – Режим доступа: <http://www.belmy.by/articles/materials/politika/9935.html>. – Загл. с экрана.

2. В Либерии подвели итоги президентских выборов [Электронный ресурс] // КМ.RU. – 2011. – 10 нояб. – Режим доступа: <http://www.km.ru/>

v-mire/2011/11/10/vybory-v-predstavitelnye-organy-vlasti-v-mire/v-liberii-podveli-itogi-prezidentski. – Загл. с экрана.

3. *Венедиктов А.* Передача «Бениньё Акино, новый президент Филиппин» [Электронный ресурс] / Алексей Венедиктов, Наргиз Асадова // Радио «Эхо Москвы». – 2010. – 3 авг. – Режим доступа: [http://www.echo.msk.ru/programs/48\\_minut/700054-echo](http://www.echo.msk.ru/programs/48_minut/700054-echo). – Загл. с экрана.

4. *Венедиктов А.* Передача «Пратибха Патил, президент Индии» [Электронный ресурс] / Алексей Венедиктов, Наргиз Асадова // Радио «Эхо Москвы». – 2009. – 16 сент. – Режим доступа: [http://www.echo.msk.ru/programs/48\\_minut/619940-echo](http://www.echo.msk.ru/programs/48_minut/619940-echo). – Загл. с экрана.

5. Даля Грибаускайте. Биографическая справка [Электронный ресурс] // РИА Новости. – 2009. – 18 мая. – Режим доступа: <http://www.rian.ru/politics/20090518/171410753.html>. – Загл. с экрана.

6. 20 самых влиятельных женщин мира по версии Forbes [Электронный ресурс] // Forbes. – 2012. – 22 авг. – Режим доступа: <http://www.forbes.ru/sobytiya-photogallery/lyudi/98564-10-samyh-vliyatelnyh-zhenshchin-mira-po-versii-forbes/photo/3>. – Загл. с экрана.

7. Дилма Русефф стала президентом Бразилии [Электронный ресурс] // Новая волна. – 2010. – 2 нояб. – Режим доступа: <http://nw.com.ua/dilma-ruseff-stala-prezidentom-brazilii>. – Загл. с экрана.

8. *Дмитрячев И.* Президентом Швейцарии на 2012 год избрана Эвелине Видмер-Шлумпф [Электронный ресурс] / Илья Дмитрячев // Novostimira.com. – 2011. – 14 дек. – Режим доступа: [http://rss.novostimira.com/n\\_1904641.html](http://rss.novostimira.com/n_1904641.html). – Загл. с экрана.

9. *Зубов Н.* В кресле только девушки [Электронный ресурс] / Николай Зубов // Коммерсантъ. – 2000. – 18 июля. – № 28 (379). – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=17247&print=true>. – Загл. с экрана.

10. Кальми-Рей Мишлин [Электронный ресурс] // Академик. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/952133>. – Загл. с экрана.

11. *Клейманс Э.* Женский лик Латинской Америки [Электронный ресурс] / Эрнандо Клейманс // Накануне.ru. – 2007. – 28 авг. – Режим доступа: <http://www.nakanune.ru/articles/13039?print=1>. – Загл. с экрана.

12. *Клигман Л.* Чего хочет Женщина [Электронный ресурс] / Людмила Клигман, Ольга Ксендзюк // Мигдаль Times. – 2006. – сент. – № 75. – Режим доступа: [http://www.migdal.ru/times/75/6692/#\\_ref1](http://www.migdal.ru/times/75/6692/#_ref1). – Загл. с экрана.

13. *Клот Л.* Дорис Лойтхард: «Мои первоочередные задачи для Швейцарии» [Электронный ресурс] / Людмила Клот // Наша газета. –



2010. – 3 июня. – Режим доступа: <http://www.nashgazeta.ch/node/9937>. – Загл. с экрана.

14. Корявое исследование: никто не виноват [Электронный ресурс] // Gorod.lv – Даугавпилсский информационно-новостной портал. – 2011. – 22 янв. – Режим доступа: [http://www.gorod.lv/novosti/87352-koryavoe\\_issledovanie\\_nikto\\_ne\\_vinovat](http://www.gorod.lv/novosti/87352-koryavoe_issledovanie_nikto_ne_vinovat). – Загл. с экрана.

15. Лаура Чинчилья [Электронный ресурс] // Люди. – 2010. – 25 мая. – Режим доступа: [http://www.peoples.ru/state/king/costa\\_rica/laura\\_chinchilla](http://www.peoples.ru/state/king/costa_rica/laura_chinchilla). – Загл. с экрана.

16. Лукин В. Перон пришел, чтобы дать вам права, труд и счастье [Электронный ресурс] / Владимир Лукин // Русский форум в Аргентине. – 2008. – 12 февр. – Режим доступа: <http://www.rusforum.com.ar/index.php?showtopic=9>. – Загл. с экрана.

17. Мегавати Сукарнопутри [Электронный ресурс] / Мегавати Сукарнопутри // Академик. – Режим доступа: <http://partners.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1030177>. – Загл. с экрана.

18. Медведенко А. Есть женщины в Андах и сельве... [Электронный ресурс] / Анатолий Медведенко // Столетие. – 2007. – 12 дек. – Режим доступа: [http://www.stoletie.ru/geopolitika/est\\_zhenschini\\_v\\_andah\\_i\\_selve.htm](http://www.stoletie.ru/geopolitika/est_zhenschini_v_andah_i_selve.htm). – Загл. с экрана.

19. Мэри Макэлис [Электронный ресурс] // Люди. – 2008. – 8 марта. – Режим доступа: [http://www.peoples.ru/state/politics/mary\\_mcaleese/](http://www.peoples.ru/state/politics/mary_mcaleese/). – Загл. с экрана.

20. Мэри Робинсон – биографические сведения [Электронный ресурс] // Организация Объединенных Наций. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/topics/humanrts/annivers/robinbio.htm>. – Загл. с экрана.

21. Новым президентом Швейцарии избрана Дорис Лойтхард [Электронный ресурс] // Коммерсант. – 2009. – 2 дек. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1285026>. – Загл. с экрана.

22. Новым президентом Швейцарии избрана Мишлин Кальми-Рей [Электронный ресурс] // Trend. – 2006. – 13 дек. – Режим доступа: <http://trend.az/news/world/iran/800028.html>. – Загл. с экрана.

23. Председатель сербского парламента Наташа Митич – и. о. президента Сербии [Электронный ресурс] // Русская линия. – 2002. – 30 дек. – Режим доступа: <http://rusk.ru/newsdata.php?idar=703729>. – Загл. с экрана.

24. Президент: «Надо вытащить эту занозу» [Электронный ресурс] // Час. – 2005. – 5 февр. – Режим доступа: [http://www.chas-daily.com/win/2005/02/05/1\\_025.html](http://www.chas-daily.com/win/2005/02/05/1_025.html). – Загл. с экрана.

25. Президенты Финляндии [Электронный ресурс] // Suomi. – Режим доступа: <http://land-suomi.narod.ru/prezidenty.htm>. – Загл. с экрана.

26. Революция свершилась [Электронный ресурс] // Lenta.ru. – 2003. – 23 нояб. – Режим доступа: <http://lenta.ru/articles/2003/11/23/georgia/>. – Загл. с экрана.

27. Роза Отунбаева стала президентом Киргизии [Электронный ресурс] // Lenta.ru. – 2010. – 26 авг. – Режим доступа: <http://www.lenta.ru/news/2010/07/03/inaugurate/>. – Загл. с экрана.

28. Романцов Ю. Одиннадцатый президент Страны тысячи озер [Электронный ресурс] / Юрий Романцов // Российская газета. – 2000. – 10 марта. – Режим доступа: [http://www.rg.ru/anons/arc\\_2000/0310/6.htm](http://www.rg.ru/anons/arc_2000/0310/6.htm). – Загл. с экрана.

29. Саакашвили Михаил [Электронный ресурс] // Антикпромаг. – Режим доступа: <http://www.anticompromat.org/raznoe/saakashbio.html>. – Загл. с экрана.

30. Соловьев В. Вышеупомянутые лица [Электронный ресурс] / Владимир Соловьев // Коммерсант. – 2008. – 14 янв. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=840746>. – Загл. с экрана.

31. Тадич Борис – Президент Сербии [Электронный ресурс] // Lenta.ru. – 2008. – 9 июля. – Режим доступа: <http://www.lenta.ru/lib/14164208>. – Загл. с экрана.

32. Тарасенко Д. Даля Грибаускайте: сто дней власти [Электронный ресурс] / Денис Тарасенко // Литовский курьер on-line. – 2009. – 22 окт. – № 43 (765). – Режим доступа: <http://www.kurier.lt/?r=11&a=3460>. – Загл. с экрана.

33. Фан-клуб Президента Латвии [Электронный ресурс] // Vaira.boom.ru. – 2006. – янв. – Режим доступа: <http://vaira.boom.ru/days8.html>. – Загл. с экрана.

34. Хит П. Мегавати Сукарнопутри: по стопам отца [Электронный ресурс] / Питер Хит // Би-би-си. – 2001. – 23 июля. – Режим доступа: [http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid\\_1452000/1452085.stm](http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_1452000/1452085.stm). – Загл. с экрана.

35. Четырнадцатый периодический доклад Генерального секретаря о Миссии Организации Объединенных Наций в Либерии [Электронный ресурс]. – 2007. – 15 марта. – Режим доступа: <http://www.un-casa.org/CASAUplod/ELibrary/S-2007-151%20Rus.pdf>. – Загл. с экрана.

36. Швейцария – политика, политическая система [Электронный ресурс] // Евгора – европейский портал. – Режим доступа: [http://www.evorga.org.ua/country/swiss/1\\_6.htm](http://www.evorga.org.ua/country/swiss/1_6.htm). – Загл. с экрана.

37. Шкуратова О. Власть по женской линии [Электронный ресурс] / Ольга Шкуратова // Livejournal. – 2006. – 2 янв. – Режим доступа: <http://community.livejournal.com/feministki/252757.html>. – Загл. с экрана.

38. Явелов Б. Памятные даты еврейской истории... [Электронный ресурс] / Борис Явелов // Еврейский журнал. – 2007. – 12 мая. – Режим доступа: [http://mignews.blogspot.com/2007/12/blog-post\\_05.html](http://mignews.blogspot.com/2007/12/blog-post_05.html). – Загл. с экрана.

39. Agatha Barbara [Electronic resource] // Encyclopedia of World Biography. – Mode of access: <http://www.notablebiographies.com/supp/Supplement-A-Bu-and-bituaries/Barbara-Agatha.html>. – Title from the screen.

40. Carmen Pereira [Electronic resource] // Wikipedia. – Mode of access: [http://en.wikipedia.org/wiki/Carmen\\_Pereira](http://en.wikipedia.org/wiki/Carmen_Pereira). – Title from the screen.

41. Mary Robinson [Electronic resource] // Wikipedia. – Mode of access: [http://en.wikipedia.org/wiki/Mary\\_Robinson](http://en.wikipedia.org/wiki/Mary_Robinson). – Title from the screen.

42. Pratibha Devisingh Patil [Electronic resource] // Wikipedia. – Mode of access: [http://en.wikipedia.org/wiki/Pratibha\\_Patil](http://en.wikipedia.org/wiki/Pratibha_Patil). – Title from the screen.

43. President Chandrika Bandaranaike Kumaratunga [Electronic resource] // The Leading Speakers Bureau. – Mode of access: <http://www.speakers-bulgaria.com/2010/03/01/president-chandrika-bandaranaike-kumaratunga>. – Title from the screen.

44. Violeta Barrios de Chamorro [Elektronic resource] // Encyclopedia Britannica. – Mode of access: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/105093/Violeta-Barrios-de-Chamorro>. – Tisle from the screen.

45. World's Most Powerful Women [Electronic resource] // Forbes. – Mode of access: <http://www.forbes.com/profile/ellen-johnson-sirleaf/#>. – Title from the screen.

46. Worldwide guide to women in leadership [Electronic resource]. – 2010. – 20 october. – Mode of access: <http://guide2.womenleaders.com/>. – Title from the screen.